

İSLAM EKONOMİSİNDE VERGİ UYUMU: DÜNYA DEĞERLER ARAŞTIRMASINDAN BULGULAR

Mehmet AVCI^a

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye

Yakup TAŞDEMİR^b

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye

Özalp KILIÇ^c

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 7 Ekim 2021

Kabul : 7 Mart 2022

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

H20

Anahtar Kavramlar:

Vergi Uyumunu,

Din ve Vergi,

İslam Dini,

Dünya Değerler Anketi

ÖZ

Vergi uyumunu sadece ekonomik faktörlerin değil ekonomi dışı faktörlerin de etkilediği kabul görmektedir. Din de ekonomi dışı faktörlerden birisi olup, vergi uyumunu ahlak kanalıyla etkilemektedir. Özünde güzel ahlaki teşvik eden İslam'a göre vergi ödemek de iyi davranışlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada teorik çerçevede vergi uyumu konusu ele alındıktan sonra İslam ekonomisinde vergi uyumu konusuna ilişkin bir çerçeve çizilmiştir. Müslümanların vergi uyum düzeyinin yüksek olması beklenmektedir. Bu varsayım doğrultusunda 1981-2020 döneminin içeren Dünya Değerler Anketi bulguları analiz edilmiştir. Bulgular, farklı ülkelerde yaşayan Müslümanların vergi uyumuna bakış açısının genellikle olumlu yönde olduğunu göstermektedir.

^a**Sorumlu Yazar:** Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: mehmetavci@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5672-4142>.

^bArş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: yakuptasdemir@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6364-3829>.

^cDoktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, E-posta: ozalpkilic@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4546-1735>.

Kaynak göster: Avcı M., Taşdemir Y. ve Kılıç Ö. (2022). İslam Ekonomisinde Vergi Uyumunu: Dünya Değerler Araştırmasından Bulgular. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 8(1),

© IZU Uluslararası İslam Ekonomi ve Finansı Araştırma ve Uygulama Merkezi. Tüm Hakları Saklıdır.

TAX COMPLIANCE IN ISLAMIC ECONOMICS: FINDINGS FROM THE WORLD VALUES SURVEY

Mehmet AVCI^a

Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey

Yakup TAŞDEMİR^b

Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey

Özalp KILIÇ^c

Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 7 October 2021

Accepted: 7 March 2022

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

H20

Keywords:

Tax Compliance,
Religion and Tax,
Religion of Islam,
World Value Survey

ABSTRACT

It is well understood that tax compliance is influenced by both economic and non-economic factors. Religion is one of the non-economic factors, and religion has an impact on tax compliance through morality. Paying taxes is considered a moral act in Islam, which places a high value on morality. After analyzing tax compliance in a theoretical framework, a framework for tax compliance in Islamic economics has been drawn in this paper. Muslims are predicted to have a high level of tax compliance. The findings from the World Values Survey, which covered the years 1981 to 2020, were assessed considering this assumption. The data demonstrate that Muslims in various nations have a generally favorable attitude toward tax compliance.

^a**Corresponding Author:** Assist. Professor, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Business and Administrative Sciences, E-mail: mehmetavci@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5672-4142>

^bResearch Assist. Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Business and Administrative Sciences, E-posta: yakuptasdemir@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6364-3829>.

^cPhd Student, Çanakkale Onsekiz Mart University, E-mail: ozalpkilic@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4546-1735>.

To cite this article: Avcı M., Taşdemir Y. and Kılıç Ö. (2022). Tax Compliance In Islamic Economics: Findings From the World Values Survey. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 8(1),

© IZU International Research Center for Islamic Economics and Finance. All rights reserved.

GİRİŞ

Din, birçok alanda olduğu gibi iktisadi hayatta da bireylerin kararlarında önemli bir etkiye sahiptir. Bireyler karar almada dini inanışlarını da göz önünde bulundurmaktadır. Bu bağlamda vergi ödeme davranışında dinin önemli bir belirleyici faktör olduğu söylenebilir. Vergi ödeme davranışı salt iktisadi faktörler ile açıklanamamaktadır. Denetimlerin eksik olduğu koşullarda dahi bireyler vergi ödemede istekli olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle ekonomi dışındaki faktörler de bireyin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmede önemli bir yere sahip olabilmektedir. Günümüzdeki tartışmalarda bireyler niçin vergi ödemezler sorusu yerine bireyler niçin vergi öderler sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu da daha pozitif bir yaklaşımla vergi ödeme eğiliminin altındaki faktörlerin araştırılmasını gerektirmektedir. Nitekim son dönemde ekonomi dışı faktörlerin vergi uyumu üzerindeki etkisi araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Söz konusu faktörlerden birisi de din olup, din ilke ve esaslarının bireyin hayatında yer edinmesi ise ahlak ile açıklanmaktadır.

Ekonomi dışı faktörlerin ortak paydası vergi ahlakı ile ifade edilmekte olup, vergi ahlakı vergi uyumunun gerçekleşmesinde oldukça önem taşımaktadır. Diğer yandan vergi ahlakının gelişmesinde ise dinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Zira dinler genellikle iyi ahlakı teşvik etmektedir. Din, bireyin içtimai hayatını düzenleyen önemli bir kılavuz konumundadır. Din, kuralları belirlemekleyken ahlak ise söz konusu kuralların insan hayatında davranış biçimine dönüşmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda din, sosyal bir norm olan ahlakı teşvik eden önemli bir mekanizmadır.

İslam dini de ahlakı oldukça önemsemekte ve hatta Hz. Peygamber'in vazifelendirilme gerekçesinin de güzel ahlakın tamamlanması olduğu ifade edilmektedir. İslam'da vergilemeye Hz. Peygamber ve sonrasındaki halifeler dönemi uygulamaları yön vermiştir. İslam inancı çerçevesinde her ne kadar uygulamada farklılıklar bulunsa da vergi ödemenin genellikle ahlaki bir davranış olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda Müslüman bir bireyin vergi uyumu noktasında hassasiyet taşıması ve vergisel yükümlülüklerini yerine getirmesi beklenmektedir. Nitekim genellikle dünya Müslümanlarının vergi uyumuna olumlu bir bakış açısı ortaya koydukları araştırmalardan elde edilen bir bulgu olarak görülmektedir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vergi uyumu teorik olarak irdelenmekte, ikinci bölümde din ve vergi uyumu konusu ele alınmakta,

üçüncü bölümde İslam ekonomisinde vergi konusu incelenmekte ve son bölümde ise İslam ekonomisinde vergi uyumu konusu hem teorik hem de pratik anlamda değerlendirilmektedir.

VERGİ UYUMU: TEORİK ALTYAPI

Vergi uyumu, mükelleflerin ilgili vergi otoritelerine vergisel yükümlülüklerini; vergi kanunlarına, düzenlemelerine ve mahkeme kararlarına uygun bir şekilde bildirmesini ifade etmektedir (Jackson ve Milliron, 1986; Roth vd., 1989). Mükellefin vergisel yükümlülüklerini gönüllü ya da zorunlu yerine getirmesi olarak ifade edilen vergi uyumu genellikle iktisadi faktörlere bağlı olarak açıklanmaktayken son yıllarda bu alanda iktisadi olmayan faktörler çerçevesinde açıklamaların da tırmanışa geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda vergi uyumuna salt iktisadi faktörler çerçevesinde yaklaşmak ve bu düzlemde politikalar belirlemek beklenen hedeflere ulaşılması bakımından başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir.

Vergi uyumunu analiz eden yaklaşımları ekonomik ve ekonomik olmayan yaklaşımlar olarak ikiye ayırmak mümkündür (Alm vd., 1995). Vergi uyumu konusundaki araştırmaların çıkış noktasında bireyler neden vergi ödemezler sorusu yer almaktadır. Bu sorunun yanıtı genellikle ekonomik yaklaşım ile araştırılmaktadır. Bu yaklaşımın temel dayanağını Gary S. Becker (1968)'in suç ekonomisi modeli oluşturmaktadır. Becker (1968), suçlunun suç işlemesi sonrasında elde edeceği faydanın suçu işlemekle katlanacağı maliyetten daha yüksek olması koşulu altında suça meyledeceğini varsaymaktadır. Buna göre suçun marjinal faydası marjinal maliyetine eşit oluncaya değin bireyler suç işlemeyi tercih edeceklerdir. Bu modelde bireylerin rasyonel tercihlerde bulunacakları kabul edilmektedir. Suç ekonomisi modelinin vergi alanında ilk defa Allingham ve Sandmo (1972) tarafından gelir vergisi kaçırın bireylerin beklenen fayda fonksiyonuna dayalı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (Doran, 2009: 124; Hasseldine ve Bebbington, 1991: 302; Alm vd., 1995: 4).

Ekonomik modele göre bireylerin vergiye uyum davranışı üzerinde vergi oranı, denetimler, cezalar ve utanç hissi gibi faktörlerin etkili olacağı ifade edilmektedir. Bireyler söz konusu faktörleri göz önünde bulundurarak fayda maliyet karşılaştırması yapmakta ve vergi sorumluluklarını yerine getirip getirmemeye karar vermektedir. Vergi oranlarının düzeyi bireylerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirme açısından önemli bir göstergedir (Clotfelter, 1983; Pommohre ve Weck-Hannemann, 1996). Vergi oranlarındaki artışlar bireylerin gelirlerini

daha düşük göstermesine ve nihayetinde kayıt dışı ekonominin artmasına yol açmaktadır (Davis ve Henrekson, 2004). Bu bağlamda vergisel yük, ekonomik modelin açıklamalarında önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Ekonomik modelde birey davranışlarını şekillendiren bir diğer gösterge, vergi denetimlerinde tespit edilebilme olasılığı ve bunun neticesinde cezalandırılma durumudur. Bireyler bu hususu göz önünde bulundurarak davranışlarını şekillendirmektedir. Bu bağlamda tespit edilme ihtimali ve bunun ortaya çıkaracağı yaptırımlar bireyin vergisel uyumu üzerinde belirleyici olacaktır (Cebula, 1997). Ayrıca tespit edilme ile bireyin yaşayacağı mahcubiyet ve utanç ile prestij kaybı gibi hususlar da vergi uyumunda etkili olabilecek faktörler olarak gösterilmektedir (Grasmick vd., 1991: 252; Erard ve Feinstein, 1994).

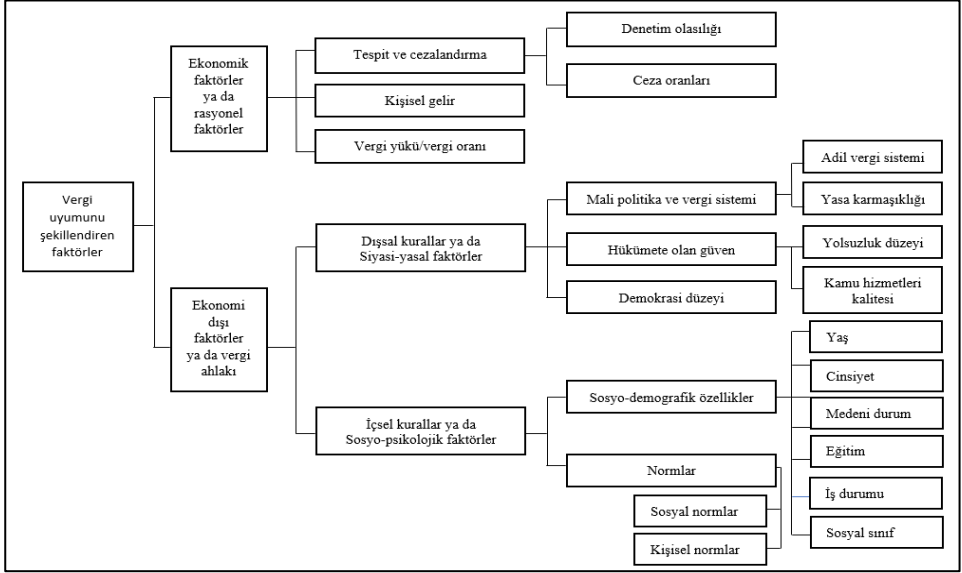
Ekonomik modelin çözümünde vergi cezalarının caydırıcı düzeyde olması beklenmektedir. Buna göre politika yapıcıların ağır vergi cezaları belirlemesinin mükelleflerin vergi uyumunu artırıcı yönde bir etki meydana getirmesi beklenmektedir. Öte yandan söz konusu caydırıcılığın gerçekleşmesi bakımından kilit bir role sahip olan vergi kontrol ve denetimlerinin de etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Ekonomik yaklaşımın bireyi değerlerden yoksun adeta mekanik bir unsur olarak görmesi ve sadece fayda maliyet çerçevesinde rasyonel karar alan bir birey olarak değerlendirmesi ve vergi uyumunda içsel motivasyonu ortaya çıkaran sosyolojik ve psikolojik faktörleri içermemesi eleştirilere maruz kalmıştır (Schmölders, 1970; Alm, 1999; Alm vd., 1992; Frey ve Feld, 2002; Torgler, 2002). Bu bağlamda Schmölders (1970)'e göre bir bireyin vergiye uyumu sadece rasyonel kararlara bağlı olmayıp bireyin davranışına bağlı olan bir konu olarak açıklanmalıdır. Caydırıcı modellerin eksikliği mükellefin motivasyonuna dar bir yaklaşım sergilemesinden ileri gelmektedir (Doran, 2009: 129). Ekonomik yaklaşım vergi mükelleflerinin tutumlarını şekillendiren “değerler” gibi ekonomik olmayan faktörleri içermediği için eleştirilmekte olup, değerler bireyin devleti, vergi idaresi ve toplumu algısına dayalı dışsal değerler olabileceği gibi mükellefin kendisinden gelen aile, kültür, ahlak ve dini faktörlere bağlı içsel değerler de olabilmektedir (Benk vd., 2016: 1). Ekonomik olmayan yaklaşımlarda, ekonomik yaklaşımdakinin aksine olumlu bir bakış açısıyla “bireyler neden vergi öderler” sorusuna yanıt aranmaktadır (Frey ve Torgler, 2007). Dolayısıyla vergi uyumunu sadece ekonomik nedenlere bağlı kalarak açıklamak resmin sadece bir kısmını görmek olacaktır. Vergi uyumunun sadece

zorlamaya dayalı gerçekleşen bir süreç olmadığı ifade edilebilir. Diğer bir deyişle yüksek vergi uyumunu açıklamada zorlayıcı unsurlar tek başına yeterli değildir (Torgler ve Schneider, 2007).

Vergi ödeme davranışını şekillendiren ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler Şekil 1'deki gibi sınıflandırılabilir.

Şekil 1: Vergiye Uyum Davranışının Temel Belirleyicileri

Kaynak: (Randlane, 2015: 6).

Şekil 1'de görüldüğü üzere, vergi uyumunu etkileyen unsurları ekonomik ya da rasyonel faktörler ve ekonomi dışı ya da rasyonel olmayan faktörler olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür. İlk grupta bireylerin rasyonel olduğu varsayılmakta ve vergiyi ödeme ya da ödememe davranışını tespit ve cezalandırma, kişisel gelir düzeyi ve vergi oranı ve yükü kriterleri çerçevesinde ortaya koymaktadır. Burada bireyin söz konusu kriterler doğrultusunda kararını verirken fayda maliyet analizi yaptığı ifade edilmektedir. İkinci grupta yer alan faktörler dışsal ya da içsel kurallar olarak iki kısımda incelenebilir. Dışsal kurallar altında mali politikalar ve vergi sisteminin etkinliği, hükümete olan güven düzeyi ve demokrasinin uygulanabilirliği gösterilebilir. İçsel kurallar ise bireyin sosyo-demografik özelliklerinin yanı sıra sosyal ve kişisel normlardan oluşmaktadır.

DİN VE VERGİ UYUMU

Bireylerin vergi uyumu üzerinde ekonomi dışı faktörlerin etkili olduğu yadsınamaz bir gerçekliğe sahiptir. Vergi uyumunu şekillendiren ekonomi dışı faktörlerin ortak paydası olarak ise vergi ahlakı gösterilmektedir (Kornhauser, 2007: 139). Vergi ahlakı, vergi uyumunda bireyin inançları ve kurallarına bağlı kalarak davranış sergilemesi olarak ifade edilmektedir (Devos, 2014: 1). Diğer bir ifadeyle vergi ahlakı, bireylerin vergi ödemesinde içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır (Halla, 2012: 1). Torgler ve Schneider (2007: 444)'e göre vergi uyumu bilmeceğini çözmede vergi ahlakından, yüksek vergi uyumunu açıklamaya yardımcı olan ve vergi kaçırmanın aksine bireysel davranışı ölçen değil bireysel tutumu ölçen bir unsur olarak bahsedilmektedir. Daha çok negatif yaklaşımda niçin vergi ödenmediğini inceleyen ekonomik modellerin aksine bireylerin neden vergi ödediklerini açıklayan unsur vergi ahlakı olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda özellikle vergi oranlarının daha yüksek ve vergi denetim olasılığının zayıf olduğu durumlarda dahi bireylerin vergi ödemesinin altında neyin bulunduğu araştırmacılar tarafından merak konusu olmuştur (Torgler, 2007: 5). Söz konusu durumlarda bireylerin vergi uyumunda etkili olan unsur ahlaki değerler olarak gösterilmektedir (Erard ve Feinstein, 1994; Andreoni vd., 1998). Vergi ahlakını şekillendiren faktörler arasında dinin önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir (Torgler, 2007).

Din ile ilişkili bir unsur olarak dindarlık kavramına da değinmek gerekmektedir. Din, bireylerin belirli bir dini gruba bağlılık derecesi olarak tanımlanırken, dindarlık ise bir kişinin kendi dini değerlerine, inançlarına bağlı olduğu ve bunları günlük yaşamda kullanma derecesi olarak tanımlanmıştır (Nicholson, 2019: 28). Dindarlığın kişisel ahlaki inançlarla benzer bir ilişkisi vardır; ancak bu tür ahlaki inançlar dini bir motivasyondan kaynaklanmaktadır (Pope ve Mohdali, 2010: 569). Dolayısıyla pratikte bireylerin dindarlık düzeyleri vergi uyumu bakımından etkili bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Din, bireylerin hangi davranışın iyi ve kötü olduğunu ayırt etmesine olanak sunan içsel bir kontrol mekanizması olarak gösterilebilir (Benk vd., 2016: 2). Esasında din, bireyin belli bir çizgi dışındaki davranışlarını önleyen bir faktördür (Torgler, 2007: 20). Diğer bir ifadeyle bireyin günlük yaşamındaki davranışları üzerinde farklı düzeylerde de olsa dinin bir etkisi bulunmaktadır (Pope ve Mohdali, 2010: 566). Sosyal normların bileşenleri arasında ahlaki normların bulunması ve hemen hemen tüm dinlerin bireyleri ahlaki davranışlara yöneltmesi

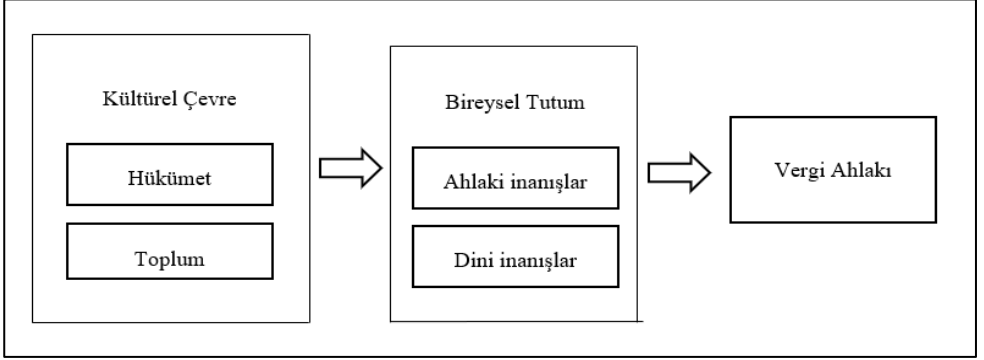
nedeniyle bireylerin yasal ve yasal olmayan kurallardan sapmaları azalacaktır (Title ve Welch, 1983: 657). Nitekim araştırmalar dindar bireylerin sayısı ile suçlar arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Hull ve Bold, 1994; Hull, 2000; Stack ve Kposowa, 2006).

Dinin sosyal kuralları şekillendirmesinde önemli bir yere sahip olması, onun vergi ahlaki bakımından önemli bir faktör olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Grasmick ve arkadaşları (1991), vergi kaçırma üzerinde toplumsal mahcubiyetten ziyade dini kimlikten ileri gelen içsel mahcubiyetin daha caydırıcı bir faktör olduğunu tespit ederek dinin vergi uyumu açısından dikkate alınması gerekli bir faktör olduğunu desteklemektedir. Öte yandan Stack ve Kposowa (2006) dindarlığın vergi kaçakçılığını azalttığını tespit ederek dinin vergi uyumunu sağlamada önemli bir unsur olduğunu teyit etmektedir. Benk ve arkadaşları (2016) da hem zorunlu hem de gönüllü vergi uyumunda dinin pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Öte yandan dinin suçlara ilişkin caydırma özelliğinin dışında ekonomik performansı teşvik edici özelliği de bulunmaktadır. Bu bağlamda Barro ve McCleary (2003: 771) dini inanışların bireylerin davranışlarını dürüstlük, iş ahlakı, tasarruf ve yabancılara misafirperverlik doğrultusunda teşvik etmesi nedeniyle dinin ekonomik çıktı üzerinde pozitif anlamda bir etkiye sahip olacağını savunmaktadır. Ayrıca piyasaların etkin işlemesi açısından da din ve ahlakın önemli bir ilke olduğu ifade edilmektedir (Zaim, 1991). En nihayetinde ekonomik performanstaki yükseliş ile devletin elde edeceği vergi gelirlerinin arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Sonuç olarak din, bireyi ahlaki davranışlara sevk eden adeta bir “doğüstü polis” olarak vergi uyumunu artırmada önemli bir fonksiyona sahiptir (Anderson ve Tollison, 1992: 376). Bu bağlamda vergi ahlakı ve din ilişkisi Şekil 2’deki gibi gösterilebilir.

Şekil 2: Vergi Ahlakını Etkileyen Ana Faktörler

Kaynak: (Pope ve Mohdali, 2010: 570).

Şekil 2'deki etkileşim şu şekilde açıklanabilir; devlet (vergi otoritesi) ve toplum (toplumsal etkileşim) kültürel çevrenin unsurları olarak görülmekte olup, kültürel çevre vergi ödemeye ilişkin bireyin tutumunu belirlemenin yanında karar alma süreçlerinde kritik bir role sahiptir. Birey vergi uyumu sürecinde kararını kültürel çevre ile ilişkisi bağlamında verecektir. Ayrıca bu süreçte bireyin ahlaki ve dini inanışları içsel birer faktör olarak etkili olmaktadır.

İSLAM EKONOMİSİNDE VERGİ

İslam'ın temel kaynağı olan Kuran-ı Kerim'de vergi ile ilgili zekât, cizye, fey, haraç gibi kavramlar yer almaktayken bütüncül bir kavram bulunmamaktadır (TDV, 2013: 52). Diğer bir ifadeyle mali yükümlülüklerle ilişkin çeşitli hükümler söz konusu olmakla birlikte, vergilemeye dair uygulamalara Peygamber (SAV) ve sonrasında dört halife dönemindeki uygulamalar temel teşkil etmektedir. Vergi, mükellefin (Müslüman-Gayri Müslim vb.) ve verginin üzerinden alındığı malların çeşidine göre farklı kavramlar ile anılmakta olup, Peygamber (SAV) ve Hz. Ebu Bekir döneminde zekât, ganimet ve cizye gibi kavramlarla daha sonrasında ise bunlara ek olarak haraç ve öşür kavramlarıyla yer edinmiştir (Eskicioğlu, 2007: 13). Müslüman olan bireylerin Hz. Peygamber (SAV) ve Halifeler döneminde karşı karşıya kaldığı tek vergi uygulaması zekâttır. Bu bağlamda vergi, Müslüman bireylerin mallarından ihtiyaç sahiplerine aktarılacak bir hak olarak görülmektedir (Falay, 2000: 30).

Uygulamada zekât kapsamında olmadığı halde farklı vergilerin de zekât kavramı ile anıldığı görülmekte olup, geniş anlamda zekâtın deniz ürünleri, madenler, zirai ürünler dâhil Müslümanlara ait ticarete konu olabilen veya nema

kabiliyetine sahip servetten alınan vergileri de içerdği ifade edilmektedir (TDV, 2013: 52). Bu bağlamda zekât hem önemli bir ibadet hem de devlet için önemli bir gelir kaynağıdır. Hicretten sonra sekizinci yılda zekât zorunlu bir devlet vergisi haline gelmiş ve merkezi idare tarafından görevlendirilen ve “amir” adı verilen memurlar tarafından tahakkuk ve tahsil edilerek merkeze gönderilmiştir (Tuğ, 1984: 187).

İslam inancının adalete verdiği önem kendisini vergileme alanında da göstermiştir. Bu bağlamda vergilemede adaletin önemli bir göstergesi olarak günümüzde de uygulanan artan oranlı vergi tarifesinin Hz. Ömer döneminde de uygulandığı görülmektedir. İslam topraklarının genişlemesi, sosyal ve iktisadi şartlar ile zenginlik anlayışının değişmesi, artan oranlı bir vergi yapısına geçilmesine yol açmıştır. Hz. Ömer döneminde kişiler; zengin, orta ve düşük gelirli (fakir) olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Zengin bireylerden 4 dinar (veya 48 dirhem), orta gelirli bireylerden 2 dinar (veya 24 dirhem), düşük gelirli bireylerden ise 1 dinar (12 dirhem) olarak vergi tahsil edilmiştir (Kocaoğlu, 2016: 158). Bu vergi, aynı bu miktarlara denk gelecek şekilde aynı olarak da tahsil edilerek alternatif bir ödeme yöntemi de geliştirilmiştir (Yeşilyurt, 2015: 107).

Vergilemede adaletin Müslümanlar kadar Müslüman olmayanlar açısından da sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. İslam hukukunda vergi uygulamaları incelendiğinde, Müslümanların ve gayrimüslimlerin ayrı şekilde vergilemeye tabi tutulduğu görülmektedir. Fakat her iki gruba da vergi yüklenirken bireylerin gelir düzeyleri dikkate alınmaktadır. Müslümanlardan alınan zekât vergisinin ilk diliminin vergi dışı bırakılması, gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinden gelir düzeyi düşük olan bireylerin muaf tutulması vergilemede gelir düzeylerinin dikkate alındığının bir göstergesidir. Böylelikle İslam vergi hukukunun hem vergilemede adaleti hem de vergi sonrasında adaleti sağlamayı amaçladığı söylenebilir.

Vergi adaleti bakımından verginin konusu da oldukça önem taşımaktadır. İslami vergi sisteminde vergi, üretim üzerinden alınmaktadır. Başka bir ifadeyle tüketim vergi dışı bırakılmıştır. Müslüman iş ahlakı literatürü, Müslümanların satış vergileri, katma değer vergileri veya tarifeler gibi fiyatların artmasıyla sonuçlanan vergileri ödeme yükümlülüğünün bulunmadığına inanmaktadır (Benk vd., 2015: 207). Tüketim üzerinden alınan vergilerin günümüzde vergi adaletini önemli ölçüde bozduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda İslam vergi hukukunun

tüketimi vergi dışı bırakması suretiyle vergi sonrası adaleti sağlamaya önem verdiği görülmektedir.

Her ne kadar vergilemede adalet konusu oldukça önemli görülse de bazı uygulamalar bu noktada sorunlara yol açmıştır. Bu bağlamda zekât ile ilgili önemli bir değişimin zekâtın miktarının belirlenmesi hususunda ortaya çıktığı görülmektedir. Halife Hz. Osman döneminde üzerinden zekât alınacak olan refah göstergesi mallar zahiri (görünür, örneğin; hayvan, arazi vb.) ve batini (görünmez, örneğin; altın, gümüş, tasarruflar vb.) olmak üzere iki grupta değerlendirilmiş ve devletin görünmeyen malları izleme ve tespit edebilme olanağı olmadığı için bunların zekâtının verilmesi bireylere bırakılmıştır. Böyle bir kararın alınmasında, zekât toplamakla görevli memurların bireylerin görünmeyen mallarına ilişkin ölçümlerinde aşırıya kaçması ve dolayısıyla vergilemede adaletsizliklerin meydana gelmesi temel gerekçe olarak gösterilmektedir (Samad ve Glenn, 2010: 311).

Vergilerin tahsilinde uygulanan iltizam usulünde de vergi adaletini olumsuz yönde etkileyen sonuçlar söz konusu olmuştur. Bilindiği üzere iltizam usulü, vergi toplama yetkisinin bir bedel karşılığında kişilere (mültezimlere) devredilmesidir. Hanefi İslam hukukunun önemli temsilcilerinden olan Yağub ibn İbrahim el-Ansari (Ebu Yusuf), iltizam usulünün etkin olmadığını savunmaktadır. Çünkü, Ebu Yusuf'a göre mültezimler her zaman kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler (Yeşilyurt, 2015: 109). Dolayısıyla, iltizam usulüyle vergi toplanması sakıncalıdır. İltizam usulüne göre toplanan vergiler kaynak israfına yol açmaktadır. Dolayısıyla, bu usule göre toplanan vergilerden iktisadi ve mali anlamda zarar edilmektedir⁷. Ayrıca vergilemede artan oranlılık da bozulabilmektedir. Dolayısıyla, bu usule göre vergi toplanması sakıncalı olmaktadır.

İslam'da zekât dışındaki vergilerin konulmasında "gereklik" önem taşımaktadır. Diğer bir deyişle, vergilerin gerekli olduğuna dair bireylerin ikna olmuş olması vergiyi meşru kılmaktadır. İslam ekonomisinde vergilerin alınış gerekçeleri arasında geleneksel anlamda; İslamiyet'in yayılması, devlet yönetimi, refahın

---

⁷ Örneğin devletin yıllık haraç vergisi gelirinin 100 dirhem olduğu, mültezimin de devlete bu miktarda bir ödeme yaptığı ayrıca mültezimin vergi toplama maliyetinin 5 dirhem olduğu varsayalım. Bu durumda mültezimin kâr elde edebilmesi için en az toplandan 106 dirhem vergi toplaması gerekmektedir. Dolayısıyla iltizam usulüyle vergi toplanması, 6 dirhemlik bir toplumsal refah kaybına yol açmaktadır. Bu örnek mültezimin minimum kâr yapacağı varsayımıyla oluşturulmuştur. Ebu Yusuf'a göre gerçekte mültezimler, devletle yapacağı anlaşmaya ödediği bedelin iki katına kadar vergi toplayabilmektedir. Yusuf'a göre bu durum, dinen caiz değildir ve uzun vadede vergi gelirlerinin azalmasına yol açar (Çelebi ve Çelik, 2018: 688).

yeniden dağılımı, güvenlik, toprak kullanım bedeli ve ticari faaliyetlerin yürütülmesi ve kontrolü gibi amaçlar yer alırken günümüz modern anlamında ise bunların yanı sıra zararlı ve haram durumların caydırılması ya da tüketiminin kısılması, kaynakların yeniden tahsisi, küçük ve orta ölçekli endüstrilerin desteklenmesi, fiyat istikrarı ve makroekonomik istikrarın sağlanması, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve ekonomide rekabet ve ticaret dengesinin sağlanması gibi amaçlar bulunmaktadır (Olokooba, 2019: 135-136). Buradan hareketle günümüzde İslam ekonomisinde de vergilerin sadece fiskal gerekçeler ile değil ekstra fiskal gerekçeler ile de kullanıldığı ifade edilebilir.

İslam ekonomisinde zekâtın dini bir yükümlülük olmasının dışında diğer vergilerin alınmasındaki temel gerekçenin ticari faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önem arz eden mülkiyet hakkının ve güvenliğin devlet tarafından sağlanması olduğu söylenebilir (Eskicioğlu, 2007: 12). Diğer bir anlatımla iktisadi hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi bakımından gerekli olan hukuki ve fiziki altyapının devlet tarafından sağlanması İslam ekonomisinde verginin alınmasını olanaklı kılmaktadır.

Günümüzde vergi konusunda İslam alimlerinin farklı düşüncelerinin bulunduğu görülmektedir. Bazılarına göre vergi, zekât ile ilişkilendirildiğinde günümüz modern vergi uygulamaları dini açıdan sakıncalı bulunmaktadır. Buna karşın bazıları ise devletin faaliyetlerini sürdürebilmesi için vergiyi meşru karşılamaktadır. Kuran ve Hadisler İslam inancı içerisinde helal ve haram olan hususları açıklamaktadır. Ancak daha güncel konulara –örneğin vergi ile ilgili ise onun helal veya haram olup olmamasına- ilişkin direkt açık bir metin bulunmamaktadır. Bunun nedeni olarak Peygamber döneminde vergilerin günümüz anlamındaki haliyle bulunmaması gösterilmektedir (Al-Ttaffi ve Abdul-Jabbar, 2015: 348). Diğer bir deyişle, çağdaş Müslümanların karşı karşıya olduğu, İslam'ın ilk yıllarında uygulanabilir olmayan ve bu nedenle orijinal kaynaklarda herhangi bir doğrudan referansı olmayan durumlar söz konusudur (Jalili, 2011: 171). Bu durum, İslam alimlerinin vergiye bakışında ortaya çıkan farklılıkların sebebi olarak gösterilmektedir.

Diğer yandan ülkeler de vergi konusunda farklı uygulamalara sahiptir. Örneğin Suudi Arabistan'da yabancılar dışında Suudi vatandaşlardan kişisel gelir vergisi alınmamaktayken şirketlerden ise hem zekât hem de vergi alınmaktadır. Bireyler üzerine vergi salınması yasak iken, şirketlerden zekât dışında verginin alınma gerekçesi olarak devletin ticari faaliyetlerin gerektirdiği altyapı hizmetlerini sağlaması gösterilmektedir (Al-Ttaffi ve Abdul-Jabbar, 2015: 348). Bütün bu farklılıklara karşın günümüzde İslami perspektiften vergi şeri, hukuki, yargısal ve

mecburi bir hak olarak görülmekte olup, bu durum vergiyi bireylerin dini, ahlaki, vicdani ve ihtiyari şekilde yapmış oldukları hayır ve sadakadan ayırmaktadır (Eskicioğlu, 2007: 17). Dışsal kurallara karşın vergi ödemede dini ve ahlaki motivasyonların etkili olduğu kaçınılmaz bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle vergi ödememe hem ahlak dışı hem de günah olarak düşünülebilir.

İslami vergilendirme sistemi, en azından kısmen gönüllü bir sistemdir, ancak İslami literatür bir hükümetin, zekâtla toplanan meblağın hükümetin tüm meşru masraflarını karşılamaya yetmemesi halinde, insanları vergi ödemeye zorlamanın haklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bireyin kişisel mülkiyetine bu müdahale hakkı, toplumun genel refahının gerektirdiği ölçüdedir (McGee, 2004: 67). Ayrıca, bu durum Müslümanların hükümetin talep ettiği her türlü vergiyi ödemek gibi ahlaki bir yükümlülüğü olduğu ve her türlü vergilendirmenin meşru olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bu noktada İslami perspektifte vergi ile ilgili meşruluk özelliği önem kazanmaktadır. Zira İslam alimlerinin bakış açısı altında da zekât üzerine odaklanılırken günümüz mahiyetindeki bir vergi konusu kıyas ile meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Naqvi (1981), Kuran ayetlerinden ve bazı Müslüman hukukçuların toplumun refahı için gerektiğinde vergi artışına müsaade etmesinden yola çıkarak İslam'ın etik öğretileri çerçevesinde ekonomi bilimini; dayanışma, denge, özgür irade ve sorumluluk aksiyonlarına dayalı olarak açıklamakta ve bu perspektifte zekâtın yanı sıra ek vergilerin uygulanabileceğini ve vergi politikalarının kilit unsurunun sosyal adaleti de gözeterek vergi tabanının tüm topluma yaygınlaştırılması olduğunu savunmaktadır.

İslam'da, Kuran ve hadisler dışında ulu'l-emrin de vergileme konusunda önemli yetkilere sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada, Nisa Suresi'nin elli dokuzuncu ayetine atıfta bulunmaktadır. Söz konusu ayette, *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre de (...)"* hükmüne yer verilmektedir. Ayetten anlaşıldığı üzere, Müslümanlar tarafından Allah'a, Peygamber'e (SAV) ve ulu'l-emre itaat edilmesi gerektiği Kuran'da açıkça emredilmektedir⁸. Bu açıdan ulu'l-emr, İslam'da Allah ve Peygamber'den sonra üçüncü bir yetki kaynağı olarak kabul edilmektedir (Rizvi, 2006: 43). Ancak bu noktada kim ya da kimlerin ulu'l-emr olarak kabul edileceği sorusu gündeme gelmektedir. Nitekim Kuran'da bu konuya ilişkin kesin bir hüküm yer

---

⁸ Söz konusu ayette, Allah'a ve Peygamber'e itaat ayrı ayrı ve mutlak olarak istenirken; ulu'l-emre itaat, Peygamber'e itaat emrine atfen istenilmektedir (Oral, 2017: 170). Bu noktada, ulu'l-emre itaatın mutlak olmadığı ve şariat hükümlerine aykırılık arz edecek durumlarda ulu'l-emre itaat edilmeyeceği sonucuna varılmaktadır (Hashmi ve Muhaimin, 2010: 18).

almamaktadır. Ancak çeşitli hadislerde, ulu'l-emrin ağırlıklı olarak siyasi otorite sahibi kimseler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir⁹ (Afsaruddin, 2006). Bu açıdan İslam toplumlarında halkın yönetimi konusunda söz sahibi olan ve emir verme yetkisi taşıyan kimseler ulu'l-emr olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bu kimseler tarafından konulan vergiler de dini bir hüviyet kazanmaktadır (Maçın, 2014: 217). Bu bağlamda uygulamada meks, bac, avarız, tekalif ve naibe gibi adlarla ortaya çıkan vergi uygulamaları bu konuda örnek teşkil etmektedir (TDV, 2013: 52).

İSLAM EKONOMİSİNDE VERGİ MÜKELLEFI

İslam vergi hukuku ve sisteminin kendisine özgü karakteristik bir yapısı vardır. İslami vergi sisteminde mükellefiyetin belirlenmesinde bireylerin inancı önemli bir yer teşkil etmektedir. İslam'da vergi uygulamaları Müslüman ve gayrimüslim olma durumuna göre ikili bir yapıdadır. Müslümanların tabi olduğu vergiler zekât ve öşür iken, gayrimüslimlerin tabi olduğu vergiler ise haraç ve cizyedir (Tuğ, 1967: 25-30). İslam'da vergi mükellefiyetinin bu ayrıma göre yapılması gerekmektedir.

Müslümanlardan Alınan Vergilerde Mükellefiyet

Müslümanlardan alınan vergilerin başında zekât gelmektedir. Zekât mükellefiyeti konusunda İslam alimlerinin üzerinde anlaştığı ve ihtilafa düştüğü konular bulunmaktadır. İslam'a göre; akıllı, baliğ, hür olanlar ile kendisinin ve ailesinin asli ihtiyaçlarından fazla gelir elde edenler vergi mükellefi olarak kabul edilmektedir. Bu tür kimselerin vergi mükellefi olduğu konusunda İslam alimleri arasında bir görüş birliği söz konusudur. İslam alimlerinin vergi mükellefiyeti konusunda ayrıştığı konular ise yetimlerin, delilerin, kölelerin, çocukların, alacaklı ve borçluların ve vakıf malı işletenlerin vergi mükellefi olup olmayacakları hususundadır (Eskicioğlu, 2007: 478-479).

---

⁹ "Size yönetici olan kimse, başı kuru üzüm gibi simsiyah bir Habeşli bile olsa, onu dinleyip itaat ediniz.", "Müslüman kişiye düşen vazife, hoşuna giden ya da gitmeyen hususlarda (ulu'l-emri) dinleyip itaat etmesidir. Bu itaat, günah emredilmediği sürece. Günah işlemesi emredildiğinde ise itaat yoktur.", "Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğümüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur." ve "Bana itaat, Allahü teâlâya itaattir. Bana isyan, Allahü teâlâya isyandır. Başındaki emire itaat, bana itaattir, ona isyan ise, bana isyandır." şeklindeki hadisler ulu'l-emrin siyasi otorite sahibi olan kimselere atfedildiğine işaret etmektedir (Öztürk, 2000: 89).

İslam Alimlerinin Zekât Konusunda Fikir Birliğine Varmış Olduğu Noktalar

İslam alimleri arasında zekâtın mükellefinin Müslüman olması gerektiğine dair bir fikir birliği söz konusudur. Zira bu konuda Kuran'ın açık hükümleri bulunmaktadır. Bu hükümlerden bazıları şöyledir:

“Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alı korurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir” (et-Tevbe 71).

“Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirse namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten menederler. İşlerin sonu Allah'a varır” (el-Hac, 41).

O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar ahirete de kesin olarak iman ederler (el-Lokman, 4).

Ayetlerin yanı sıra hadislerde de zekâtın Müslümanlara farz kılındığı beyan edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) Muaz (r.a.)'ı Yemen'e (vali olarak) gönderdiği zaman ona şöyle dedi: “Onları, Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve benim Allah'ın Resulü olduğuma davet et. Eğer bunu kabul ederlerse onlara, her günün gündüz ve gecesinde Allah'ın beş vakit namazı farz kıldığımı bildir. Eğer onlar bunu da kabul ederlerse onlara, Allah'ın zenginlerden alınıp fakirlere verilen zekâtı farz kıldığımı bildir” (Yiğit vd., 2013: 145).

Buna göre bir kişi zekât vergisinin mükellefi olabilmesi için önce Allah'a ve peygambere iman etmeli, ardından da beş vakit namazı kabul etmelidir. Başka bir ifadeyle din olarak İslam'ı kabul etmesi gerekmektedir. Bir başka hadiste ise Hz. Peygamber şu ifadeye yer vermektedir. *“İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Bunlar; Allah'tan başka tanrı olmadığını ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu kabul etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucu tutmaktır” (Dalgın, 2004: 44).* Ayet ve hadisler göstermektedir ki bir birey çok zengin dahi olsa Müslüman olmadığı sürece zekât vergisinin mükellefi olamaz. Bu bireyler gerekli şartları sağlamaları durumunda cizye ve haraç vergisinin mükellefi olmaktadır.

İslam alimlerinin üzerinde anlaşmış oldukları konulardan biri de tam mülkiyettir. Zekât açısından tam mülkiyet, zekâta konu olan mal varlığı üzerinde bireyin istediği gibi tasarruf edebilme hakkını ifade etmektedir. Kişinin mülkiyetinden çıkan mallar, tekrar geri alınmadıkça zekâta konu oluşturmamaktadır (Eser ve Akar, 2020: 63-64). Diğer yandan zekâtı ödeyecek olan kişinin hür olması ve

asli ihtiyaçlarının ötesinde gelir elde etmesi de üzerinde hemfikir olunan hususlar olarak ifade edilebilir (Eskicioğlu, 2007: 477-478).

İslam Alimlerinin Zekât Konusunda Görüş Ayırılığında Olduğu Noktalar

Mezheplerin zekât vergisinin mükellefiyeti konusunda ayrıldığı çok sayıda nokta bulunmaktadır. Bu noktalar dinin özüyle ilgili değil ayet ve hadislerin yorumlanmasıyla ilgilidir.

Çocuklarda Mükellefiyet

Mezheplerin zekât vergisinin mükellefiyeti konusunda ayrıldığı noktalardan ilki, çocukların mal varlıklarından dolayı mükellef olup olmadıklarıdır. Burada İslam alimleri arasında tartışmayı oluşturan ana noktalar ise üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, vergilemede kişilerin mi yoksa kişilerin mal varlığının mı diğer bir ifadeyle zekâtın ibadet yönünün mü yoksa mali yönünün mü dikkate alınacağıdır (Yiğit vd., 2013: 148). İkincisi, namaz ve oruç ibadetlerinde olduğu gibi şahsî mükellefiyetin ve niyetin gerekli olup olmadığı ve son olarak üçüncüsü ise zekâtın vekalet yoluyla gerçekleştirilmesinin caiz olup olmadığıdır (Erkal, 2013: 197-207).

Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, tâbiünden İbrâhim en-Nehâî, Şa'bi, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Leylâ ve Şüreyh gibi İslam alimlerinin görüş ve rivayetlerinden hareket eden Ebu Hanife'ye göre toprak mahsullerinden alınan zekat hariç buluş çağına ermemiş bir çocuğa zekât mükellefiyeti düşmez (Erkal, 2013: 197-207). Buna göre ibadette mükellefiyet esastır. Hanefi mezhebine göre zekât ibadet cinsinden bir amaledir ve namaz ve oruç için gerekli olan ergenlik şartı zekât için de gereklidir. Dolayısıyla Hanefi mezhebinde çocukların zekât vergisi mükellefiyeti söz konusu değildir. Hanefi mezhebi sadece toprak mahsullerinin %10'u kadar öşür vergisi verilmesini gerekli görmektedir. Ancak burada öşür şahsın değil toprağın yükümlülüğü olarak görülmektedir (Eskicioğlu, 2007: 479; Kaan, 2020: 981).

Çoğunluğu oluşturan Mâlik b. Enes, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr ve Ebû Ubeyd gibi İslam alimleri ise zekâtı mali bir ibadet olarak görmekte ve çocukların da zekâtın mükellefi olduğunu ileri sürmektedir (Bardakoğlu, 2013: 68; Özkan, 2021: 163; Erkal 2013: 197-207). Bu İslam alimlerine göre namaz ve zekât birbirlerine tamamıyla benzeyen ibadetler değildir. Namaz, kişinin bedeni ile zekât ise mal varlığı ile yaptığı ibadettir. Dolayısıyla bir çocuğun namazını onun yerine başkası kılamaz fakat mal varlığından başkası onun adına zekâtı ödeyebilir. Dolayısıyla bu görüşü benimseyenlere göre kişi çocuk olsun veya olmasın ihtiyaçtan fazla geliri varsa

vergi mükellefidir (Eskicioğlu, 2007: 479-480). Zekât vekalet yoluyla yerine getirilebilen bir ibadet olduğu için, çocuklar adına zekâtı veli ve vasileri verir (Yiğit vd., 2013: 147).

Sonradan Müslüman Olanların Durumu

İslam devletin sınırları içerisinde yaşayıp Müslüman olmayan kişiler ile sonradan Müslüman olan kişilerin Müslüman olmadan önceki yıllara ait zekât vergisinin mükellefi olup olmadıkları konusunda İslam alimleri arasında farklı görüşler söz konusudur.

Hanefi mezhebine göre sonradan Müslüman olan kişinin gayrimüslim olarak yaşadığı yılların zekâtını vermesi gerekmez. Hanefi mezhebinin bu noktadaki görüşüne dayanak teşkil eden ayet Enfal suresinin otuz sekizinci ayetidir. İlgili ayette yüce Allah, “(Ey Rasûlüm), o küfredenlere de ki: Eğer Peygambere düşmanlıktan vazgeçerlerse, geçmişteki günahları bağışlanır” diye buyurmaktadır. Şafi ve Hanbeli mezheplerine göre ise Müslüman olmadan önceki döneme ait zekât verilmelidir (Yiğit vd. 2013: 145).

Akil Sağlığı Yerinde Olmayanların Durumu

Daha önce çocuklarda mükellefiyet konusunda ele alındığı gibi akıl sağlığı yerinde olmayan kişilerin zekât vergisinin mükellefi olup olmayacağı zekâtın namaz ve oruç gibi bir ibadet mi yoksa mali bir yükümlülük mü olarak ele alındığı ile ilgilidir. Şafi mezhebine göre zekât mali bir yükümlülüktür. Bu sebeple akıl sağlığı yerinde olmayanlar vekalet yoluyla söz konusu yükümlülüğünü gerçekleştirebilir. Hanefi mezhebinde ise akli dengesine kavuşuncaya değin akıl hastası zekâttan muaf kılınmıştır (Şen, 2014: 297-298).

Borçluların Durumu

İslam hukukunda borç; kul hakkı olan borç, Allah hakkı olan borç ve Allah için yerine getirilmesi gereken borç olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Şen, 2014: 306). İslam alimleri arasında altın ve gümüş, para ve ticaret mallarının zekâtında borcun etkili olduğu konusunda görüş birliği söz konusu iken, bunların dışında kalan toprak ürünleri, hayvanlar ve madenlerde ise görüş ayrılığı söz konusudur. Hanefi mezhebine göre kul hakkı ve Allah hakkı olan borçlar zekâta manidir. Adak gibi Allah için yerine getirilmesi gereken borçlar ile toprak mahsulleri ile ilgili borçlar ise zekâtın verilmesine engel görülmemektedir. Şafi mezhebinde ise herhangi bir ayırım yapılmaksızın borç zekâta engel değildir (Yiğit vd., 2013: 148).

Tüzel Kişilerin Durumu

Küreselleşen dünyada rekabet ortamı, şahıs şirketlerinin öneminin azalmasına ve ortak şirketlerin öneminin artmasına yol açmıştır. Şahıs şirketleri, küçük fonları bir araya getirmek suretiyle çok ortaklı büyük şirketler ortaya çıkarmıştır. Çok ortaklı şirketlerin oluşması zekât açısından ortakların ve şirketin kendisinin durumunu önemli hale getirmiştir (Dumlu, 2008: 151). Modern hukukta olduğu gibi İslam hukukunda da gerçek ve tüzel kişi kavramı söz konusu olup, şirketler tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır. Tüzel kişiler, gerçek kişilere göre farklı niteliklere sahiptir. Gerçek kişilerin zekâtın mükellefi olabilmesi için Müslüman olması, hür olması, akıllı olması ve zekâta tabi varlığa tamamıyla sahip olması vb. birtakım özellikleri taşıması gerekmektedir. Gerçek kişilerde kolay bir şekilde gözlemlenebilen bu niteliklerin tüzel kişilerde ayırt edilmesi oldukça zordur (Hasan, 2018: 258). Bu unsurların tüzel kişilerde ayırt edilmesinin zor olması, tüzel kişiliğin vergiye tabi olup olmayacağı sorusunu gündeme getirmiştir. İslam alimlerinin bu konudaki görüşleri farklıdır.

Zekât dini bir vecibe midir yoksa mali bir vecibe midir sorusunun burada bir kez daha ele alınması gerekmektedir. Hanefi mezhebine göre zekât dini bir vecibe olduğu için kaç ortaklı olursa olsun tüzel kişiliğe vergi düşmemekte ve eğer ortakların her birinin payı nisap miktarını aşarsa gerçek kişiler ibadetle mükellef olmaktadır. Buna karşın Şafi mezhebine göre zekât mali bir ibadet olduğu için gerçek kişilerin dışında tüzel kişiliğin kendisi de zekât vergisinin mükellefi olarak kabul edilmektedir (Eskicioğlu, 2007: 278-279).

Gerçek kişilerin vergiye tabi tutulup tüzel kişilerin vergi dışı bırakılması günümüz ekonomik hayatının gerçekleriyle örtüşmemektedir. Gerçek kişilerin ortaklığa yönelerek tüzel kişilik kurmasının amacı tüzel kişiliğe sahip olmak değil, yatırım yapmak suretiyle gelir elde etmektir (Bafadhal, 2021: 28). Bu açıdan gerçek kişilerin yatırımdan beklentisiyle tüzel kişilerin beklentisi arasında bir farkın olmadığı söylenilebilir. Dolayısıyla aynı ekonomik yapı içerisinde faaliyet gösteren gerçek kişi vergiye tabi olup, tüzel kişilerin vergi dışı bırakılması bazı ekonomik ve sosyal sorunlara yol açabilir. Böyle bir vergi politikası gerçek ve tüzel kişiler arasındaki rekabeti ortadan kaldıracaktır ve bir piyasa başarısızlığına neden olabilir. Bunun dışında gerçek kişilerin vergilendirilip tüzel kişilerin vergi dışı bırakılması, mükellefleri tüzel kişilik kurarak vergiden kaçınmaya teşvik edebilir. Bunun neticesinde azalan vergi gelirleri, vergiden (zekâtтан) beklenen faydanın da azalmasına yol açabilir. Tüm bu faktörler düşünüldüğünde tüzel kişiliğin de zekât vergisine tabi olmasının ekonomik sistemin işleyişi açısından daha doğru olacağı söylenilebilir.

Gayrimüslimlerden Alınan Vergilerde Mükellefiyet

Cizye Vergisi

Cizye, Kuran-ı Kerimde (9;29) şu şekilde ifade edilmektedir: "*Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde ne Allah'a ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyen kimselere alçalmış oldukları halde elden cizye verecekleri hale gelinceye kadar savaş yapın*". Ayetten de anlaşılacağı üzere cizye vergisinin mükellefi Müslüman olmayan erkeklerdir. Söz konusu vergiyi ödemekle gayrimüslimler hayatları, şerefleri, mülkleri ve ibadet yerleri bakımından koruma altına alınırlar (Altuntepe, 2019:54).

Haraç Vergisi

Haraç vergisinin alınmasında iktisadi, mali ve sosyal birtakım gerekçeler bulunmaktadır. Hz. Ömer zamanında fethedilen toprakların savaşçılar arasında dağıtılmayıp, uygun bir vergileme ile toprağın eski sahibine bırakılması mülkiyetin korunmasını, tecrübe sahibi bireylerin daha verimli faaliyette bulunmasını ve kaynakların tahsisinde nesiller arası dengeyi gözetene ve adil gelir dağılımını sağlaması bakımından önem taşımaktadır (TDV, 1997:72). Söz konusu verginin uygulanmasında kişinin şahsi özellikleri (çocuk, yaşlı, erkek, akıllı vb.) dikkate alınmamakta ve mülkiyetinde haraç toprağı bulunan herkesin söz konusu vergiyi ödemesi gerekmektedir. Hür-köle, çocuk-yaşlı, kadın-erkek, akıllı-deli ayırımı yapılmaksızın mülkiyetinde haraç toprağı bulunan herkes bu vergiyle mükellef tutulmuştur; yine başından beri haraç arazisine sahip olan kişi gibi sonradan satın alan da mükelleftir (Kallek, 1997: 71-88).

İSLAM EKONOMİSİNDE VERGİLEME İLKELERİ

İslam devletinin düzenli işlevlerini finanse etmenin yanı sıra, İslami vergi sisteminin temel hedefleri yoksulluğun hafifletilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve adil bir toplumun oluşturulması ve sürdürülmesidir (Jalili, 2011: 178). Söz konusu amaçları sağlamak üzere devletin vergilemede dikkat etmesi gereken bazı önemli ilkeler bulunmaktadır. İslam vergileme ilkeleri aşağıdaki gibi açıklanabilir;

Mülkiyet

Kişinin vergiyi ödeyeceğı malın üstündeki hakkını ifade eder. İslam hukukuna göre birey, vergiye tabi olacak malı istediğı zaman ve istediğı gibi kullanabilme hakkına sahipse o malın mülkiyetine sahip demektir ve o mal üzerinden devlete

vergi ödemekle yükümlüdür. Dolayısıyla İslam hukukunda vergilemenin ilk prensibi, bir varlığa sahip olunmasıdır. Buradaki varlık kavramı bir toprak olabileceği gibi altın, gümüş vb. değerli madenler ve hayvanlar da olabilir (Eskicioğlu, 2007: 65).

Nema Üretim

İslam ekonomisinde bir malın vergiye tabi olması için üreyen, çoğalan, gelişen ve gelir getiren bir özelliğe sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla İslam ekonomisinde vergi üretim üzerine konulmuştur ve tüketimden vergi alınmamaktadır. Bunun nedeni ise üretimin ekonomide yarattığı değerdir. Üretim veya çoğalma (hayvanların çoğalması gibi) ekonomi üzerinde ek bir değer yaratır. Yaratılan bu değer, bu malın mülkiyetine sahip olan kişilere ekonomik bir katkı sağlar. Tüketimde ise bu malı alan kişi, ek bir gelir elde etmediği gibi bir maliyete katlanmaktadır (Eskicioğlu, 2007: 68-69). Bu konu hadis-i şerifte "*kişilerin köle ve atına zekât düşmez*" şeklinde ifade edilmektedir (Duman, 2018: 64). Bu hadise göre bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmış olduğu mallar zekât (vergi) dışı bırakılmıştır.

Nisab

Nisab, bir kişinin vergi mükellefi olabilmesi için sahip olması gerektiği minimum mal miktarını ifade etmektedir. Kuran-ı Kerim’de zekât (vergi) ile ilgili birçok ayet olmasına rağmen, nisab ile ilgili bir ayet bulunmamaktadır. Örneğin Bakara Suresi’nin 219. Ayetinde "*Ve sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki ihtiyaçtan artakalanı*" denilmekte fakat bu ihtiyaçlar için bir taban miktar belirlenmemiştir. Nisab ile ilgili hükümlere hadislerde rastlanmaktadır. Zekât için belirlenen ölçüler o dönemin sosyal ve ekonomik yapısı düşünülerek belirlenmiştir. Örneğin gümüş 200 dirheme, altın 20 dirheme, deve 5 adete ve koyun 40 adete ulaşıncaya kadar vergi alınmamaktadır. Burada dikkat edilecek iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki, belirtilen miktarlara kadar kimseden vergi alınmamaktadır. Başka bir ifadeyle asgari geçim indirimi uygulaması söz konusudur. İkinci husus ise ekonomik değer anlamında 20 altının; 200 dirheme, 5 deveye ve 40 koyuna eş değer olmasıdır. Servet şekli farklı olmasına rağmen ödenecek vergi miktarı aynıdır. Bu miktar malın kırkta biridir (Sargın, 2014: 157-158).

Vergilendirilecek Malın Asli İhtiyaçlardan Fazla Olması

İslam'ın vergilendirme konusunda koymuş olduğu prensiplerden birisi de vergilendirilecek malın bireyin kendisinin ve ailesinin asli ihtiyaçlarından fazla olmasıdır. Bakara suresinin 219. Ayetinde konu şu şekilde ele alınmaktadır.

“...Ve Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: “Afv” (Yani; Senin, ailenin ve zaruri hizmet giderlerinin dışında) İhtiyaçtan artakalanı (hayır ve hizmet yolunda harcayabilirsiniz veya insanların kusurlarını bağışlayıp hakkınızdan vazgeçebilirsiniz)” Burada geçen asli ihtiyaç kelimesi ile modern vergi hukuklarında kullanılan zorunlu ihtiyaç kelimeleri birbirinden farklıdır. Örneğin bir bireyin bir ayakkabısının veya elbisesinin olması zorunlu iken, yazlık ve kışlık elbise ve ayakkabılarının ayrı ayrı olması zorunlu değildir. Fakat asli bir ihtiyaçtır. Günümüzde bireylerin evlerinde buzdolabı, yemek masası ve kitaplık gibi eşyaları buldurması zorunlu değildir. İnsanlar bunlar olmadan da yemeklerini, koruyabilir, yiyebilir veya kitaplarını muhafaza edebilir. Fakat bu eşyalar insanların gündelik hayatlarını kolaylaştıran eşyalardır. Bu sebeple bu eşyalar aslidir. Dolayısıyla İslam ekonomisinde bireyin sosyal ortama entegrasyonunu sağlayabileceği kadar gelir vergi dışı bırakılmaktadır (Eskicioğlu, 2007: 82-83).

Malın Üzerinden Bir Yıl Geçmesi

İslam ekonomisinde verginin toplanması konusunda idarecilerin keyfi uygulamalarına sebep olunmaması için malın elde edildiği tarihten itibaren bir yıl geçmesi şartı getirilmiştir. Örneğin 2 Şubat 2020 tarihinde elde edilen bir malın vergisi en erken 3 Şubat 2021 tarihinde toplanabilir (Eskicioğlu, 2007: 88).

İSLAM EKONOMİSİNDE VERGİYLE İLGİLİ BAZI UYGULAMALAR

Vergi uygulamalarında vergi oranı ve sınırları oldukça önem taşımaktadır. İslam’da vergi ile ilgili uygulamalara ilişkin Kuran-ı Kerim’de direkt bir ayet söz konusu değilken; uygulamada mükellef, istisna, muafiyet ve oran gibi vergileme tekniklerine ilişkin bilgilere Peygamber ve Halifeler dönemine ait uygulamalardan ulaşılmaktadır.

Vergi ile ilgili en önemli uygulama Zekât uygulamasıdır. İslam’ın şartları arasında bulunan zekât, TDV (2013: 197) İslam ansiklopedisine göre; “artma, artıma; övgü ve bereket” anlamlarını taşımakta ve Kuran’da belirtilen sınıflara kullanılmak üzere dinen zengin sayılan Müslümanların mallarından alınan belli bir payı ifade etmektedir. Kuran-ı Kerim’de zekâta ilişkin ayetlerin sayısının 30 olduğu görülmektedir. Söz konusu ayetler zekâtın kimlere verileceğini açıklarken konusu ve oranına ilişkin bilgi vermemektedir. Bunlara ilişkin bilgi ise hadislerden elde edilmektedir. Her ne kadar zekât dini bir vecibe olarak bilinse de uygulamada farklı alanlardan elde edilen vergiler de zekât adı ile anılmıştır. Buna göre uygulamada zekâtın geniş anlamda deniz ürünleri, madenler, zirai ürünler dâhil Müslümanlara ait ticarete konu olabilen veya nema kabiliyetine sahip servetten alınan vergileri de içerdiği görülmektedir. Zekâtın

üzerinden alınacağı konular; ticari mallar, altın, gümüş, para, hayvanlar, arazi ürünleri, madenler ve defineler olarak ifade edilmektedir. Zekâtın uygulamadaki oranı ticaret mallarında, altın, gümüş ve parada %2,5 olarak belirlenmiştir. Sahip olunan hayvanlarda ise miktar üzerinden vergilendirilme yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hayvan sayısına göre zekât edilecek miktar değişmektedir. Örneğin, 5 deve 1 koyun, 25 deve 1 dişi deve zekât vergisi olarak alınmaktadır.

Arazi ürünlerinde ise sulama tekniğine göre oranın belirlendiği görülmektedir. Toprak üzerinden alınan bir öşür vergisine ilişkin bir hadiste; *“Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nuşf uşr” yani yirmide bir zekât vardır.”* şeklinde belirtilmektedir. Buna göre tarım ürünlerinden alınacak olan bir vergi uygulamasında verginin ne kadar olacağına ilişkin kararda sulama tekniği önem taşımaktadır (Topal ve Kışmir, 2019: 38). Böyle bir uygulama İslam’ın her alanda gözettiği adaletin vergi uygulamalarına olan yansımaları olarak gösterilebilir. Buna göre daha fazla emek harcanarak üretilen tarımsal ürünlerden daha az, daha az emek harcanarak üretilen tarımsal ürünlerden ise daha yüksek vergi tahsilatı söz konusudur. Nihayetinde öşür uygulaması İslam’da tarım ürünlerinin bir zekâtı olarak kabul edilmektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn’in beşincisi sayılan Ömer Bin Abdülaziz, bir vergi memuruna yazmış olduğu mektupta öşür vergisi uygulamasına ilişkin ilke ve esasları şu şekilde ifade etmektedir (Yeşilyurt, 2015: 107): *“Araziye bak, onu imar etmeye çalış, imar edilmiş araziye onun harap olmasına sebep olacak vergi koyma. İmar edilmemiş arazilere bak, ne miktar vergiye tahammülü varsa o kadar vergi al. İmar edilinceye kadar o arazinin imar edilmesine yardımcı ol. Hiç ekin ekilmeyen araziden bir şey alma. İmar edilmiş mümbit arazi mükelleflerinden vergi aldığın zaman onlara yumuşak davran ve sakin ol.”* Söz konusu mektuba göre vergilemenin muayyen bir oranda olması gerektiği anlaşılmaktadır. Buna göre özellikle üretimi teşvik edici ve üretim arttıkça vergi alan bir sistemin varlığı ifade edilebilir. Ayrıca vergi tahsilinde vergi mükelleflerine kibar bir davranış biçiminin sergilenmesi gerektiği de ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç olarak gösterilebilir. İslam hukukunda toprak üzerinden alınan vergilere ilişkin bir diğer uygulama ise Müslüman olmayanlara ilişkin haraç uygulamasıdır. Bu uygulamada Müslüman olmayan ve toprak sahibi olan bireylerden topraklarının yüz ölçümüne göre %10 ila %50 arasında bir vergi alınmaktadır (Aydınbaş, 2016: 101).

Müslüman olmayanlardan alınan bir diğer vergi olan cizye ise İslam hukukunda maktu vergi uygulamalarına iyi bir örnektir. Birçok vergi örneğinde olduğu gibi Cizye vergisinin sosyal hayata nasıl uygulanacağı hadislerden öğrenilmektedir.

Hız. Peygamber, yetişkin erkeklerden on günlük gelirlerine denk gelen 10 dirhem vergi tahsil etmiştir (Aydınbaş, 2016: 93). Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve geçim kaynağı olmayan yoksullar vergiden muaf tutulmuşlardır (Shemesh, 1958: 9; Nanji, 1985: 165). Bunların dışında yine rahipler, kendilerine ait bir emlak ya da gelirleri yoksa vergiden muaf tutulmuştur (Yeşilyurt, 2015: 107).

İslam'da oran olarak uygulanan bir diğer vergi türü Rıkaz (define ve maden) vergisidir. Rıkaz vergisi, öşür ve haraç arazilerinde bulunan define ve madenler üzerinden alınan bir vergidir (Yurtseven, 2014: 154). Rıkazın oranı konusunda bir ayet veya hadis bulunmamaktadır. Fakat Ebu Hanife ve Hanifi mezhebinin âlimleri, Rıkaz'ı bir ganimet olarak görmekte ve Enfal Suresinin 41. Ayetinde yer alan ganimet paylaşım usulüne atıf yaparak, verginin oranının ganimetin beşte biri olduğunu kabul etmektedirler (TDV, 1994: 87).

İSLAM EKONOMİSİNDE VERGİ UYUMU

Bu kısımda öncelikle İslami açıdan vergi uyumu teorik olarak irdelenmekte daha sonrasında ise ampirik açıdan dünya Müslümanlarının vergi uyumuna dair bulgular ortaya konulmaktadır.

Teorik Altyapı

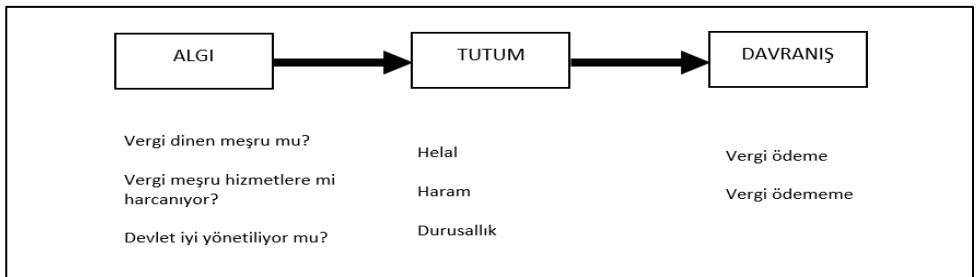
İslami perspektiften vergi uyumu konusu iki farklı senaryo bağlamında ele alınmaktadır. Birinci senaryo, ülkenin şeriat hükümlerine göre yönetilen pür bir İslam Devleti olması durumudur (Jalili, 2011: 185). Bu noktada vergi uyumu konusu ulu'l-emre itaat kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Bulutoding, 2018: 27). Devletin pür bir İslam Devleti olması durumunda hükümdarlar veya yöneticiler ulu'l-emr olarak kabul edilmekte ve bu kimselere itaat edilmesi gerektiği Kuran'da açıkça hükmedilmektedir. Bu noktada ulu'l-emre itaat siyasi bir görev değil, dini bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, devlete kayıtsız şartsız bağlılık ve taleplerine itaat tüm Müslümanlar için zorunlu bir hale gelmektedir. İtaatsizlik ise hem suç hem de günah olarak nitelendirilmektedir (Lewis, 1988: 91). İslam Devletlerinde ulu'l-emr tarafından konulan vergiler dinle irtibatlandırılmakta ve dolaylı olarak Allah'ın buyruğu hükmünde olduğu kabul edilmektedir (Maçın, 2014: 217). Bu noktada vergi kaçakçılığı yalnızca ahlaka aykırı ve etik dışı bir davranış olarak nitelendirilmemekte, aynı zamanda büyük bir günah olarak kabul edilmektedir. Bu durum, mükellefler üzerinde manevi bir müeyyide oluşturmakta ve vergiye uyum davranışlarını şekillendirmektedir.

İkinci senaryo ise devletin pür bir İslam Devleti olmaması durumudur. Şeriatla yönetilmeyen ülkelerde vergi uyumu konusu tartışmalı bir hal almaktadır.

Seküler yönetimlerde toplanan verginin iyi işler için kullanılmaması ve devletin yozlaşmış olması gibi koşullar altında vergi ödememe gayri ahlaki sayılmayabilir (McGee, 2004: 67). Zira bireylerin vergi ödememesi, kötü işlerin finansmanı için gerekli kaynakların toplanamaması ve gerçekleştirilememesi demektir (Jalili, 2011: 190). Dolayısıyla bazı İslam alimlerinin bakış açısı altında bu durum vergi uyumu açısından bireylerin davranışını şekillendirmektedir. Öte yandan iyi ya da kötünün nasıl tarif edileceği de bir başka sorun olarak görülmektedir. Günümüz anlayışında ise bu şekilde bir durumun ortaya çıkması mümkün görünmemektedir. Bireyler vergi ödeme davranışlarını gönüllü ya da zorunlu bir şekilde gerçekleştirmek durumundadır. Ancak bireyin vergi ödeyip ödememesinde kendi vicdanı, inancı ve inandığı kişilerin görüşleri etkili olacaktır. Öte yandan İslam anlayışında Müslümanlar yalan söylememeli, ahlaklı davranmalı, aldatici olmamalı, sözleşmelerine saygı göstermeli, vaatlerini yerine getirmeli ve yaptıkları her işte örnek olmalı ve onurlu ve övgüye değer bir hayat sürüp, İslam'ı küçük düşürücü faaliyetlerden kaçınmalıdır (Nurunnabi, 2017: 373). Bu bağlamda bireylerin vergi ödememeleri ahlaki olmayan bir davranış olarak değerlendirilebilir. Çağdaş Müslüman düşünürlerin çoğu, vergi politikalarında zekâtı temel unsur olarak görmekte, zekât dışında özellikle sosyal adaleti ve eşit gelir dağılımını sağlamak ve kamu yararına hizmet etmek üzere ek vergilerin konulabileceğini dile getirmekte ve vergilendirme ile gelirin zengin ve fakirler arasında karşılıklı olarak paylaşıldığı bir toplumu ortaya çıkarması amacına hizmet etmesi gerektiğini savunmaktadır (Nanji, 1985: 173).

İslam ekonomisinde vergi uyumu konusuna ilişkin açıklamaları Şekil 3'teki gibi görselleştirmek mümkündür.

Şekil 3: İslam Ekonomisinde Vergi Uyumu

Şekil 3'te görüldüğü üzere, vergi uyumunda temel belirleyici unsur Müslüman bir bireyin vergiyi nasıl algıladığıdır. Bu bağlamda birey açısından hem verginin kaynağı ve kullanımı itibarıyla meşru olup olmaması hem de devlet yöneticilerinin iyi bir yönetim gösterip göstermediği konularındaki algısı vergi tutumu ve nihayetinde de uyumunun temel belirleyicisi konumundadır. Buna

göre, eğer toplanan vergiler dinen uygun değilse ve dinen uygun sayılan alanlarda kullanılmıyorsa ve öte yandan devleti yönetenler vergileri etkin kullanmıyor ve toplumsal faydayı göz ardı eden davranış içindeyseler bireyler vergiye olumsuz bir tavır takınabilir. Diğer bir ifadeyle, vergi algısı olumsuz yönde gelişebilir. Bu nihayetinde bireyin tutumu üzerinde de etkili olacaktır. Birey olumsuz bir algıya sahip ise vergi ödememe eğiliminde bulunabilir.

Dünya Müslümanlarının Vergi Uyumuna Bakış Açısı: Dünya Değerler Araştırması (WVS) Bulgularının Değerlendirilmesi

Dünya Değerler Araştırması (World Value Survey, WVS), toplumların sosyal, politik, ekonomik, dini ve kültürel değerleri üzerine bilimsel ve akademik çalışmaları yapan uluslararası bir araştırma programıdır. Projenin amacı ülkelerin ve toplumların sosyal, politik ve ekonomik gelişimi üzerinde değerlerin nasıl bir etkide bulunduğunu araştırmaktır. Araştırma, anketler aracılığıyla beş yılda bir olmak üzere küresel ölçekte yaklaşık 60 ülkede gerçekleştirilmektedir. Günümüze kadar bu araştırmalar, 1981-1984, 1990-1994, 1995-1998, 1999-2004, 2005-2009, 2010-2014 ve 2017-2020 dönemleri için yedi dalga halinde gerçekleştirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. www.worldvaluessurvey.org).

WVS kapsamında; sosyal değerler, mutluluk, sosyal sermaye, güven, ekonomik değerler, yolsuzluk, göç, güvenlik, bilim ve teknoloji, dini değerler, etik değerler, politik çıkarlar ve politik katılım, politik kültür ve demografi temalarına ilişkin araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda WVS'nin oldukça zengin bir veri kaynağına sahip olduğu ifade edilebilir.

Çalışmada, teorik çerçevede de açıkça ortaya konulduğu gibi vergi ahlakının vergi uyumunun belirleyicisi olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bu bağlamda İslam ekonomisinde vergi uyumu konusu, WVS'lerden elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. WVS kapsamında vergi ahlakını temsilen “eğer şansım olsaydı vergi kaçırırdım” ifadesine dönük katılımcıların verdikleri yanıtlar üzerinden vergi uyumu konusu değerlendirilmektedir. Katılımcılar yanıtlarını 1 ile 10 arasında bir değer üzerinden verirken, yanıtlarda 1 “hiçbir zaman” 10 ise “her zaman” anlamına gelmektedir. Bu çalışmada, 0 değeri vergi uyumu açısından “tam uyum” 10 değeri ise “tam uyumsuzluk” olarak kabul edilmiştir. Aradaki değerler ise 1 ile 10 değerlerine yakınlığına göre tanımlanmaktadır.

WVS araştırmalarında yer alan tüm ülkeler ile Müslümanların katılımcı olarak yer aldığı ülkelere ilişkin bilgi Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: WVS Araştırmalarında Ülke Sayıları

Örneklem	WVS Araştırmaları						
	1. Dalga 1981- 1984	2. Dalga 1990- 1994	3. Dalga 1995- 1998	4. Dalga 1999- 2004	5. Dalga 2005- 2009	6. Dalga 2010- 2014	7. Dalga 2017- 2020
A^{10}	6	10	34	26	47	47	58
B	11	21	56	41	58	60	89
A/B	0.55	0.48	0.61	0.63	0.81	0.78	0.65

Kaynak: WVS

Not: A Müslüman katılımcıların bulunduğu ülkeleri; B Tüm örnekleme ve A/B ise Müslüman katılımcıların bulunduğu örneklemin tüm örneklem içindeki payı (%)’m göstermektedir.

Bu çalışmada İslam ekonomisinde vergi uyumu irdelendiğinden katılımcı olarak Müslüman olan bireyler değerlendirme kapsamına dâhil edilmiştir. Diğer bir deyişle Müslüman olan bireylerin “eğer şansım olsaydı vergi kaçırırdım” ifadesine ilişkin verdikleri yanıtlar bu çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Yedi farklı dönemde yapılan WVS araştırmalarında Müslümanların bulunduğu ülke sayıları farklılık göstermektedir. WVS araştırmaları kapsamında ülke sayıları dönemler itibariyle sırasıyla 11, 21, 56, 41, 58, 60, 89 iken Müslümanların katılımcı olduğu ülkelerin sayısı ise sırasıyla 6, 10, 34, 26, 47, 47 ve 58’dir. Oransal olarak incelendiğinde ise %48 ile %81 arasında bir değişim söz konusudur. Çalışmada ülke özelinde hareket edilmeden sadece Müslüman olan katılımcılar dikkate alınmıştır. Diğer bir ifadeyle WVS araştırmalarında yer alan ülkelerde katılımcılar arasından Müslüman olanların verdikleri yanıtlara odaklanılmıştır.

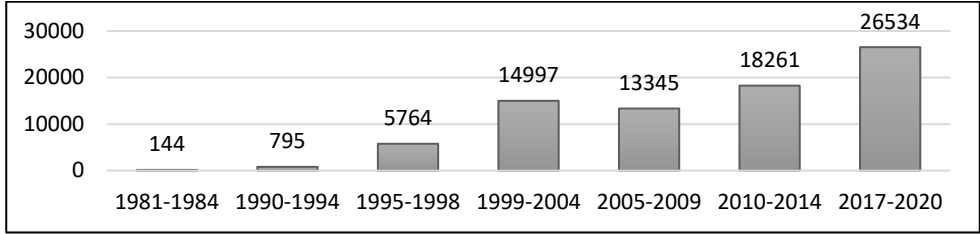
1981 yılından 2020 yılına kadar yapılan farklı araştırmalarda Müslüman katılımcıların sayıları ise Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1 incelendiğinde en yüksek Müslüman katılımcı sayısı en son araştırma olan 2017-2020 araştırmasında gerçekleşmiştir. Söz konusu araştırmada 26534 Müslüman örnekleme yer almıştır. Genellikle Müslüman katılımcıların araştırmalarda artış gösterdiği söylenebilir. Diğer yandan Wikipedia’ya göre dünyada yaklaşık 1.9 milyar Müslüman’ın olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu sayı dikkate alındığında örnekleme yer alan Müslüman katılımcıların evreni temsil etmesi hususunda ihtiyatlı davranılması gerekmektedir. Bir başka ifade ile araştırmalarda daha fazla Müslüman

¹⁰ Ülke detayları Ek 1’de verilmiştir.

katılımcının yer alması önemli görülmektedir. Ancak bahsedilen eksikliğine rağmen, zaman ve ekonomik maliyeti de göz önünde bulundurulduğunda dünya genelinde bir istatistik sunması WVS verilerinin araştırmalarda tercih edilmesini sağlamaktadır.

Grafik 1: WVS'lerde Müslüman Katılımcıların Sayısı

Kaynak: WVS

Araştırmalarda Müslüman katılımcıların “eğer şansım olsaydı vergi kaçırırdım” ifadesine vermiş oldukları yanıtların 1 ile 10 arasındaki dağılımı yüzde olarak Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Müslüman Katılımcıların Vergi Uyum Düzeyi (%)

Yanıtlar	WVS Araştırmaları						
	1. Dalga 1981-1984	2. Dalga 1990-1994	3. Dalga 1995-1998	4. Dalga 1999-2004	5. Dalga 2005-2009	6. Dalga 2010-2014	7. Dalga 2017-2020
Tam uyum	0.40	0.65	0.62	0.80	0.69	0.60	0.62
2	0.13	0.09	0.09	0.05	0.08	0.10	0.12
3	0.06	0.07	0.06	0.03	0.04	0.08	0.07
4	0.09	0.06	0.04	0.02	0.03	0.05	0.04
5	0.03	0.03	0.05	0.03	0.04	0.05	0.05
6	0.04	0.02	0.01	0.01	0.02	0.03	0.02
7	0.02	0.01	0.02	0.01	0.02	0.02	0.02
8	0.07	0.02	0.02	0.01	0.01	0.02	0.02
9	0.02	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
Tam uyumsuzluk	0.11	0.03	0.04	0.02	0.02	0.02	0.03

Kaynak: WVS

Not: Değerler yuvarlanmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde, farklı dönemlerde araştırmaya katılan Müslüman bireylerin vergi uyumuna genellikle olumlu yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Hiçbir zaman vergi kaçırmanın yanıtını vererek vergiye tam uyum

göstereceğini beyan edenlerin oranı genellikle %60'lar üzerindedir. Buna göre araştırmaya katılan Müslüman bireylerin geneli vergi kaçırma keskin bir şekilde karşı çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, vergiye keskin uyum göstereceklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda en yüksek düzeyde oranın ise %80 ile 1999-2004 dönemini kapsayan dördüncü dalga araştırmasına ait olduğu görülmektedir. Söz konusu araştırmaya katılan yaklaşık 15.000 Müslüman bireyin %80'i vergiye tam uyum göstereceğini beyan etmektedir. Burada 273.5 milyon nüfusunun yaklaşık %90'ı Müslüman olan Endonezya'nın örnekleme dahil olması etkili olmuş olabilir. Buna karşın en düşük oranın ise birinci dalgada 1981-1984 döneminde ortaya çıktığı ve bunun %40 olduğu görülmektedir.

Araştırmalardan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, tam uyumsuzluğu ifade eden yanıtların genellikle birbirine yakın ve düşük düzeyde olduğu söylenebilir. İlk dalga araştırmalarında oranın %11 olduğu ancak sonraki araştırmalarda söz konusu oranın düştüğü ve %2'ler düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre Müslüman katılımcıların çok azı vergi kaçırma sıcak bakmaktadır. Diğer bir ifadeyle, vergiye uyum göstermeyeceğini ifade eden bireylerin sayısı oldukça düşüktür.

WVS araştırmalarında farklı dönemlerde elde edilen bulgular vergi uyumu bakımından birbirini destekler niteliktedir. Müslüman bireylerin vergi uyumuna bakış açısı genellikle olumlu yönde oluşmuş ve bu şekilde farklı dönemlerde dahi istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Söz konusu tespitler ile Müslüman katılımcıların vergi ödemeyi ahlaki bir yükümlülük olarak gördükleri değerlendirilmesi yapılabilir. Vergi ahlakı, vergi uyumunu şekillendiren ekonomi dışı etkenlerin ortak paydası olduğundan Müslüman katılımcılar açısından vergi uyumunun yüksek olması beklenmektedir. Nitekim anket araştırmalarından elde edilen bulgular bu düşünceyi desteklemektedir.

Diğer yandan anketler her zaman fiili durumu da yansıtmayabilir. Bu bağlamda ankette yer alan ifadelere katılım düzeyi ile fiili durum arasında yanılama meydana gelebilir. Vergi uyumu ahlaki bir değer olarak değerlendirilirken uygulamada çeşitli faktörlere bağlı olarak vergi uyumu düşüncede olduğu gibi gerçekleşmeyebilir. Nitekim Dökmen (2018) dinin vergi gelirleri üzerindeki etkisini araştırdığı ampirik çalışmada nüfusun Müslüman yoğun olduğu ülkelerde vergi gelirlerinin azaldığını tespit etmiş ve bunu İslam ülkelerinin bazılarının doğal kaynak zengini olmasına ve bazı İslam ülkelerinin de ekonomik açıdan yeterli gelişimi sağlayamamış olmasına bağlamaktadır. Dolayısıyla anket bulgularına ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. Fiili durumun tespiti açısından vergi hasılatı, kayıtdışı ekonomi, vergi tahakkuku ve tahsili arasındaki fark gibi

birtakım ölçütlerin araştırılmasında yarar görülmektedir. Bu çalışmalar ülkelere özel bir şekilde gerçekleştirilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vergi uyumu salt ekonomik faktörler ile açıklanamamaktadır. Bu konuda ekonomi dışı faktörlerin de etkili olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak görülmektedir. Hatta son dönem literatür incelendiğinde araştırmacıların ağırlıklı olarak sosyal sermaye, iyi yönetim, güç mesafesi, din, hükümete güven ve mutluluk gibi ekonomi dışı faktörlerin vergi uyumu üzerine etkilerine odaklandıkları görülmektedir. Bu çalışmada da ekonomi dışı bir faktör olan dinin vergi uyumu üzerindeki etkisi teorik ve ampirik çerçevede ele alınmıştır. WVS veri setinden yararlanılarak Müslüman bireyler özelinde yapılan araştırmada bulgular yaklaşık 40 yıllık bir periyodu kapsamaktadır.

WVS'nin ilk (1981-1984) ve son yayınladığı (2017-2020) veriler karşılaştırıldığında Müslüman katılımcıların vergiye tam uyum düzeylerinde %55 oranında bir iyileşme olduğu, tam uyumsuzluk düzeylerindeki değişim açısından aynı periyotlara ait veriler karşılaştırıldığında ise yaklaşık %75 oranında tam uyumsuzluğun azaldığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan Müslümanların vergi uyumuna bakış açılarının 1981-2020 dönem aralığında genellikle yükseldiğini söylemek mümkündür. Buna karşın 2005 yılından 2017 yılına kadar geçen zaman diliminde ise Müslüman bireylerin tam uyum düzeyinde meydana gelen bir düşüş söz konusudur. Bu düşüşte küresel ekonomik krizin ve birçok Müslümanı yakından ilgilendiren Arap baharı sürecinin etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu faktörlerin hem mükellefler hem de devleti yönetenler nezdinde iktisadi, sosyal, siyasi vb. sorunları ortaya çıkarması vergi uyumunun da düşmesine sebep olmuştur. Özellikle Arap baharı sürecinde devleti yönetenlere karşı bir ayaklanma yaşanmış ve demokrasi, insan hakları ve özgürlükler konusunda talepler dile getirilmiştir. Devlete olan güvende yaşanan kayıplar nedeniyle söz konusu dönemde vergi uyumunun yüksek olması beklenemez. Nitekim Fas'ta Arap baharı ile vergiye tam uyuma bakış açısının 0,95'ler seviyesinden 0,71 seviyelerine gerilediği WVS araştırmalarından elde edilen bir tespit olarak bunu desteklemektedir.

Her ne kadar din, vergi uyumunu etkileyen önemli bir argüman ise de mükelleflerin dini kuralları hayatlarında ne kadar uyguladıkları diğer bir deyişle ne kadar dindar oldukları da önem taşımaktadır. Dolayısıyla ekonomik ve siyasi sorunlar karşısında dahi vergi uyumunun yüksek olması kişinin dindarlığı ile alakadardır. Buna karşın bazı koşullar altında dindar bir bireyin dahi vergi uyumu azalabilir. Toplanan vergilerin iyi yerlerde harcanıp harcanmadığı ve devleti

yönetenlerin yolsuz davranıp davranmadıkları vergi mükelleflerinin vergi uyumu üzerinde belirleyici konumda olacaktır. Eğer vergiler dinen meşru sayılan alanlarda kullanılmıyorsa, yolsuzluk gibi vakalar söz konusu ise mükellefin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmemesi söz konusu olabilir. Söz konusu koşullar altında vergi kaçırma gayri ahlaki bir davranış olarak değerlendirilmeyebilir. Aksi durumda ödenen vergiler dinen uygun olmayan davranışların finansmanına veya yolsuz davranışların sürdürülmesine katkı sağlayacaktır. Bu da dolaylı yoldan suça ve de günaha iştirak etme durumunu ortaya çıkarabilir. Bu tarz durumların oluşması ulu'l-emre itaatin mutlak olmadığı ve dini hükümlere aykırılık arz edecek durumlarda ulu'l-emre itaat edilmeyeceği sonucunu desteklemektedir. Ancak söz konusu itaatsizlik sebebinin doğru bir şekilde tespiti oldukça önemlidir. Burada yönetimlerin ve kamusal hizmetlerin mükelleflerce meşruluk algısı vergi uyum kararlarını da etkileyecektir.

İslam dini açısından özellikle ahlaki anlamda önem taşıyan vergi uyumunun pratikte daha da iyileştirilmesi ve bu iyileştirmenin istikrarlı hale getirilmesi bakımından bazı hususların dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktada özellikle dini kurumlar ile mali kurumların iş birliği içerisinde çalışması vergi uyumunu arttırabilir. Vergi yükü ve vergi adaleti bireylerin vergiye uyumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yukarıda bahsedildiği üzere İslami vergileme anlayışında yer alan asli ihtiyaç kavramı ile modern vergileme anlayışında yer alan zorunlu ihtiyaç kavramları birbirinden farklıdır. İslami vergileme anlayışında yer alan asli ihtiyaç kavramı daha kapsamlı ve daha adildir. Ayrıca yine yukarıda bahsedildiği üzere İslami vergileme anlayışında bireyler belirli bir gelir düzeyine ulaşıncaya kadar vergi kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu husus, uygulamada modern vergileme anlayışı ile karşılaştırıldığında daha adil olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu iki uygulama vergi yükünü azaltma bakımından da modern vergileme anlayışına göre üstün görülebilir. Tüm bu faktörler ışığında mali kurumların dini kurumlar ile iş birliği içerisine girip, İslami vergileme anlayışını uygun bir şekilde mevcut mali sisteme entegre etmesi vergi yükünü düşürerek ve vergi sistemini adil bir hale getirerek vergi uyumunu arttırabilir. Bunun dışında Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ülkelerde Cuma hutbelerinde vergi konusunun işlenmesi vergi uyumunu arttırabilir. Örneğin Türkiye’de her yıl şubat ayının son haftası “Vergi Haftası” olarak kutlanmaktadır. Bu haftada Cuma hutbesinde vergi konusunun dini bakımdan ele alınması bireylerin vergiye bakışını olumlu etkileyebilir.

Vergi uyumu açısından mükellef nezdinde gerçekleştirilecek olan bu adımların dışında devlet açısından da bazı adımların atılması oldukça önem taşımaktadır.

Bu bağlamda öncelikle devletin saydam ve hesap verebilir bir yapı içerisinde yönetilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle ülkenin kurumsal yapısının iyi bir düzeyde bulunması gerekmektedir. İyi bir kurumsal yapı daha yüksek vergi uyumunu ortaya çıkaracaktır. Kurumsal kalitenin temel bileşenlerinden birisi olan adalet esasında İslam'ın da özünde yer almaktadır. Ancak uygulamada adalet konusunda birçok Müslüman ülkede yaşanan eksiklikler göze çarpmaktadır. Söz konusu eksiklikler vatandaş ve birey arasındaki etkileşimin de zarar görmesine yol açmaktadır. Bu da vergi uyumu açısından beklenen düzeyin gerçekleşmesine engel olmaktadır. İslam açısından güven ve güvenilir olmak oldukça önemli görülmekte olup, vergi uyumu açısından da bu kavramların yaygınlaşması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Afsaruddin, A. (2006). Obedience to Political Authority: An Evolutionary Concept. M. A. Muqteder Khan (Ed.) içinde, *Islamic Democratic Discourse: Theory, Debates, and Philosophical Perspectives* (s. 150-217). Lanham: Lexington Books.
- Allingham, M. G., & Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. S. James (Dü.) içinde, *Taxation: Critical Perspectives on The World Economy* (Cilt III, s. 323-338). Routledge.
- Alm, J. (1999). Tax Compliance and Tax Administration. *Handbook on Taxation* (s. 741-768). içinde New York: Marcel Dekker Inc.
- Alm, J., Jackson, B., & McKee, M. (1992). Institutional Uncertainty and Taxpayer Compliance. *The American Economic Review*, 82(4), 1018-1026.
- Alm, J., Sanchez, I., & Juan, A. D. (1995). Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance. *KYKLOS-BERNE*, 48, 1-18.
- Al-Ttaffi, L. A., & Abdul-Jabbar, H. (2015). Does Muslim View on Tax Influence Compliance Behaviour? *International Conference on Accounting Studies (ICAS)* (s. 347-353). Malaysia: Universiti Utara Malaysia.
- Altuntepe, N. (2019). İslam Ekonomisinde Maliye Politikası -Teorik Bir Yaklaşım-. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 5(1), 39-62.
- Anderson, G. M., & Tollison, R. D. (1992). Morality and Monopoly: The Constitutional Political Economy of Religious Rules. *Cato J.*, 12.
- Andreoni, J., Erard, B., & Feinstein, J. (1998). Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, 36(2), 818-860.
- Aydınbaş, Y. E. (2016). Sosyal Bir Olgu Olarak İslâm'da Vergi Adaleti Üzerine Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Azim, A. N. (1985). Ethics and Taxation: The Perspective of the Islamic Tradition. *The Journal of Religious Ethics*, 13(1), 161-178.
- Bafadhal, H. (2021). Zakat on Legal Entities: Towards Concept Perfection and its Regulations in Indonesia. *Al-Risalah*, 21(1), 13-32.
- Bardakoğlu, A., (2013). Vesâyet. *Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul*, 66-70.
- Barro, R. J., & McCleary, R. M. (2003). Religion and Economic Growth Across Countries. *American Sociological Review* 68(5), 760-781.
- Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: an Economic Approach. *The Economic Dimensions of Crime*, 13-68.
- Benk, S., Budak, T., Yüzbaşı, B., & Mohdali, R. (2016). The Impact of Religiosity on Tax Compliance among Turkish Self-Employed Taxpayers. *Religions*, 7(4), 1-10.
- Benk, S., McGee, R. W., & Yüzbaşı, B. (2015). How Religions Affect Attitudes Toward Ethics of Tax Evasion? A Comparative and Demographic Analysis. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 14(41), 202-223.
- Bulutoding, L., Asse, A., Habbe, A. H., & Fattah, S. (2018). The Influence of Akhlaq to Tax Compliance Behavior and Niyyah as Mediating Variable of Moslem Taxpayers in Malaysia. *Scientific Research Journal (SCIRJ)*, 6(1), 26-34.
- Cebula, R. J. (1997). An Empirical Analysis of the Impact of Government Tax and Auditing Policies on the Size of the Underground Economy. *The Case of the United States*, 56(2), 173-185.
- Clotfelter, C. T. (1983). Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of Individual Returns. *The Review of Economics and Statistics*, 65(3), 363-373.
- Çelebi, A. K., & Çelik, Ş. Ç. (2018). Klasik İslam Düşüncesinde Kamu Maliyesi: Ebu Yusuf Örneği. *Sosyoekonomik Boyutlarıyla İnovasyon* (s. 683-691). içinde Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Dalgın, N. (2004). Zekât Hükümleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 43-72.
- Davis, S. J., & Henrekson, M. (2004). Tax Effects on Work Activity, Industry Mix and Shadow Economy Size: Evidence from Rich-Country Comparisons. *National Bureau of Economic Research*.
- Devos, K. (2014). *Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour*. New York: Springer.
- Doran, M. (2009). Tax Penalties and Tax Compliance. *Harv. J. on Legis*, 46(1), 111-162.
- Dökmen, G. (2018). *The Role of Religion on Tax Revenue: A Global Religious Perspective*. H. Dinçer, Ü. Hacıoğlu ve S. Yüksel (Dü.) içinde, *Global Approaches in Financial Economics, Banking, and Finance* (s.191-208). London: Springer.

- Duman, S. (2018). Hz. Peygamber (s. a.v.) ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemlerinde Zekât. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 56-77.
- Dumlu, E. (2008). Ticaret Mallarının Zekâtı. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Erard, B., & Feinstein, J. (1994). The Role of Moral Sentiments and Audit Perceptions in Tax Compliance. *Public Finance*, 70-89.
- Erkal, M. (2013). *Zekât*. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44, 197-207.
- Eser, E. & Akar, M., (2020). Zekâtı Anlamak. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Eskicioğlu, O. (2007). Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi. 09 2021 tarihinde <http://www.enfal.de/vergi.pdf> adresinden alındı.
- Falay, N. (2000). Maliye Tarihi (Cilt 3). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Frey, B. S., & Feld, L. P. (2002). Deterrence and Morale in Taxation: An Empirical Analysis. *SSRN*.
- Frey, B. S., & Torgler, B. (2007). Tax Morale and Conditional Cooperation. *Journal of Comparative Economics*, 35(1), 136-159.
- Grasmick, H. G., Bursik Jr., R. J., & Cochran, J. K. (1991). Render Unto Caesar What Is Caesar's?": Religiosity and Taxpayers' Inclinations to Cheat. *The Sociological Quarterly*, 32(2), 251-266.
- Halla, M. (2012). Tax Morale and Compliance Behavior: First Evidence on a Causal Link. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 12(1).
- Hasan, A. (2018). Zakat on Legal Entities (Shakhsiyyah I'Tibariyyah): A Shari'ah Analysis. *Journal of the International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)*, Special Issue, 255-282.
- Hashmi, S. M., & Muhaimin, A. (2010). Analytical Study of The Political Thoughts of Muhammad Asad. *Journal of Social Sciences & Humanities*, 18(2), 2-25.
- Hasseldine, D. J., & Bebbington, K. J. (1991). Blending Economic Deterrence and Fiscal Psychology Models in The Design of Responses to Tax Evasion: The New Zealand Experience. *Journal of Economic Psychology*, 12(2), 299-324.
- Hull, B. B. (2000). Religion Still Matters. *The Journal of Economics*, 26(2), 35-48.
- Hull, B. B., & Bold, F. (1994). Hell, Religion, and Cultural Change. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 150(3), 447-464.
- Jackson, B. R., & Milliron, V. C. (1986). Tax Compliance Research: Findings, Problems, and Prospects. *Journal of accounting literature*, 5(1), 25-65.
- Jalili, A. R. (2011). The Ethics of Tax Evasion: An Islamic Perspective. R. W. McGee (Dü.) içinde, *The Ethics of Tax Evasion: Perspectives in Theory and Practice* (s. 167-199). London: Springer.

- Kaan, E. O., (2020). Fıkhî Görüş Ayrılıklarına Sebep Olan Farklı İctihad Yöntemleri (Zekât Örneği). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20(2), 961-989.
- Kallek, C. (1997). Haraç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16, 71-88.
- Kocaoğlu, B. (2016). Osmanlı'da Cizye Vergisi ve İtfaiye Çalışmaları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(10), 155-167.
- Kornhauser, M. E. (2007). Normative and Cognitive Aspects of Tax Compliance: Literature Review and Recommendations for the IRS Regarding Individual Taxpayers. *Florida Tax Review*, 8(6), 601-634.
- Lewis, B. (1988). *The Political Language of Islam*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Maçin, H. (2014). İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- McGee, R. W. (2004). *The Philosophy of Taxation and Public Finance*. Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Nanji, A. A. (1985). Ethics and Taxation: the Perspective of the Islamic Tradition. *The Journal of Religious Ethics*, 161-178.
- Naqvi, S. H. (1981). Naqvi, S. H. (1981). Ethics and Economics An Islamic Synthesis (The Islamic Foundation, Leicester).
- Nicholson, R. (2019). Religiosity and Tax Compliance: A Practical Study in New Zealand, University of Canterbury, Commerce in Accounting, Master Thesis, New Zealand.
- Nurunnabi, N. (2017). Tax Evasion and Religiosity in The Muslim World: The Significance of Shariah Regulation. *Quality & Quantity*, 52(1), 371-394.
- Olokooba, S. M. (2019). *Nigerian Taxation: Law, Practice and Procedures Simplified*. London: Springer.
- Oral, O. (2017). Kelâmî Düşüncede Hâricî Zihniyeti ve Halifeye İtaat Sorunu. *Journal of Islamic Research*, 28(2), 168-184.
- Özkan, M. (2021). İslam Hukukunda Velâyet Sahiplerinin Çocuğun Malları Üzerindeki Tasarruf Yetkileri. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, (13), 137-179.
- Öztürk, M. (2000). İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: Ulu'l-Emr Kavramı Örneği. *İslamiyat III*(3), 79-98.
- Pommerehne, W. W., & Weck-Hannemann, H. (1996). Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland. *Public Choice*, 88(1-2), 161-170.
- Pope, J., & Mohdali, R. (2010). The Role of Religiosity in Tax Morale and Tax Compliance. *Australian Tax Forum*, 25(4), 565-596.

- Randlane, K. (2015). Tax Compliance as a System: Mapping the Field. *International Journal of Public Administration*, 39(7), 515-525.
- Rizvi, S. M. (2006). *Imamate (The Vicegerency of The Holy Prophet)* (5. b.). Tanzania: Bilal Muslim Mission of Tanzania.
- Roth, J. A., Scholz, J. T., & Witte, A. D. (1989). *Taxpayer Compliance, Volume 1: An Agenda for Research*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Samad, A., & Glenn, L. M. (2010). Development of Zakah and Zakah Coverage in Monotheistic Faiths. *International Journal of Social Economics*, 37(4), 302-315.
- Sargın, İ. (2014). Yoksulluk ve Zenginlik Kavramlarına Zekât Bağlamında Farklı Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 151-168.
- Schmölders, G. (1970). Survey Research in Public Finance: A Behavioural Approach to Fiscal Policy. *Public Finance*, 300-306.
- Shemesh, A. B. (1958). *Taxation in Islam*. Brill Archive.
- Stack, S., & Kposowa, A. (2006). The Effect of Religiosity on Tax Fraud Acceptability: A Cross-National Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(3), 325-351.
- Şen, Y. (2014). Riskli Alacakların Zekâtı ve Alacağın Zekâta Mahsup Edilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 295-328.
- TDV. (1994). *İslam Ansiklopedisi 9. Cilt*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- TDV. (1997). *İslam Ansiklopedisi 16. Cilt*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- TDV. (2013). *İslam Ansiklopedisi 44. Cilt*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tittle, C. R., & Welch, M. R. (1983). Religiosity and Deviance: Toward a Contingency Theory of Constraining Effects. *Social Forces*, 61(3), 653-682.
- Topal, Ş., & Kışmır, A. (2019). İslam Hukukunda Öşür ve Delilleri. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 3(1), 5-52.
- Torgler, B. (2002). Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments. *Journal of Economic Surveys*, 16(5), 657-683.
- Torgler, B. (2007). *Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis*. Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2007). What Shapes Attitudes Toward Paying Taxes? Evidence from Multicultural European Countries. *Social Science Quarterly*, 88(2), 443-470.
- Tuğ, S. (1967). İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü. *İslâm Medeniyeti*, 1(1), 25-30.
- Tuğ, S. (1984). *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- World Values Survey. (2021). 09 2021 tarihinde Data & Documentation: <https://www.worldvaluessurvey.org/> adresinden alındı.
- Yeşilyurt, Ş. (2015). İmam Ebu Yusuf'un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı. *Maliye Dergisi* (169), 97-117.
- Yiğit, Y., & Keskin, M., & Karagöz, İ. (2013). *Zekât İlmihali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Yurtseven, Y. (2014). Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Vergi Adaleti. *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri* (s. 151-162). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Zaim, S. (1991). *İslam Ekonomisinin Temelleri*. İstanbul: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi.

